

TEMİR KUTLUĞ YARLIĞI

Abdullah Oğ. Hasan

Bu yarlığı Avusturya sefareti memurlarından A. Von Raab İstanbulda bulmuş ve Alman alimlerinden Hammer'e göndermişti. Hammer bu yarlığın Almanca tercümesini ve Arab harflerile metnini *Fundgruben des Orients* mecmuasının VI meci cildinde (S. 362 - 359) neşretmişti [1].

Bu yarlıg, Harbi umumîye kadar, Viyana saray kütüphanesinde mahfuzdu. Yarlığın kâğıdı parlaktır. Uzunluğu 265 saht, genişliği 23 sant. olub 55 satırdan ibarettir. İkinci ve üçüncü satırlar sahifenin ortasından başlıyor. Bu satırların üst tarafında dört köşeli mühür bulunması icabediyorsa da burada mühür izine tesadüf olunamıyor [2].

Yarlıg hem Uygur ve hem de Arab harflerile yazılmıştır. Hammer, yarlığın tercümesile birlikte Arab harflerile olan metni dercetmemiştir. Bu yarlıgı tahlil ve Rusçaya tercüme eden Berezin Arab metninin 17 inci asırda yapılmış olması muhtemel olduğunu kaydediyor [3].

Radlof ise yarlığın gerek Uygur ve gerek Arab harflerile olan metinlerinin orijinal olduğunu yazmakta ev yarlıgta mühür görünmediğinden onun herhangi bir sebebden dolayı tasdik edilmeyib kaldığını ilâve etmektedir.

Radlof bu yarlıga dair şu mütaleayı yürütmektedir :

Güzel ve iri harflerle yazılmış olan bu yarlıg kopya olamaz. Uygur metnin her kelimesi altında kırmızı mürekkeble ve güzel bir yazı ile yazılmış olan Arab harflerile Transkripsiyonu nazarı dikkate alınacak amillerdendir. Bu Transkripsiyon o kadar dikkat ve ihtimam ile yapılmıştır ki, onun sonradan ilâve edilmiş olmasını kabul etmek doğru olamaz. Bilâkis onun resmi bir maksat için yazıldığını kabul etmek lâzımgelir. Dokuzuncu satırın üçüncü kelimesindeki «Ş» harfi altındaki iki nokta transkripsiyon bittikten sonra ilâve edilmesi buna delildir. Zannıma göre müstensih transkripsiyonu bitirdikten sonra bu noktaların eksik

[1] Berezin: *Tarhamnîye yarlıki Tohtomişa, Timur - Kutlukari Saâdet Gireya*. Kazan 1851 S. 1.

[2] Radlof: *Yarlık Temir - Kutluğa. Zapinski Vostoç. Ot. İmp. Rus. Ar. Ob. S. Petresburg 1889 S. 17*

[3] Berezin: *Aynı eser*.

olduğunu görmüş ve ilâve etmiştir. Bunun mühim olduğunu zikretme sebebidir:

Uygur yazıları «Yarlığ yazıldığı devirde» çok az malum olduğundan balkın anlaması için yazılmış olan bu yarlığta Arab harflerile transkripsiyon yapılması lazımı hissolunmuştu. Uygur metninin yazması, şekil itibarile Tohtamış Han yarlığı metnine benzemediği gibi Uygur kitâbelerindeki yazmalara da benzemiyor. Fakat bu yazının Kudatkubilik'deki bazı ilâvelerin yazmasına benzediği göze çarpıyor.

Yarlığın harfleri dört köşelidir. Yazı, ucu geniş bir kamaş kalemle yazılmış olmalıdır ve sağdan sola yazılmıştır. Ufki çizgiler berk bir el ile çekilmiştir. «A» harfinin bulunması lâzımgelen yerlerde ekseriyet üzere bu harf küçük dişçiklerle işaret olunmuştur ki, bunlar bazan gözle pek güç görünüyorlar. Bu dişçikler bir yerine bazan bir kaç tanedir. Görünüyor ki kâtib Uygurca yazmağa alışıklı. Onun bu küçük sampalarını hata telekki etmemelidir.

Hammer, Arab harflerile olan kısmı metin olarak neşretmekle çok doğru yapmıştır. Çünkü Uygurca kadar Arabçası da metin addolunmalıdır. Eğer Hammer'de bazı sampalar görülüyorsa bu sırf onun Arab harflerini okumak hususunda zahmet çekmesindedir. Bu gibi hatalar taaccübümüzü mucib olmamalıdır. Çünkü Hammer Çağatayca bilmiyordu.

Berezinin metni değıştirmeğe uğraşması beyhude bir iştir. Bizce meçhul olan bir kaç kelime istisna edilirse yarbğm mündericacı kolay anlaşılıyor. Ben aşağıda Uygur harflerile olan metni aslında olduğu gibi neşrediyorum. Yalnız şurası var ki, ben Diakretik noktaları yerlerinde kullanıyorum. Bu noktalar Uygur yazmalarında çok defa yanlış konuluyor. - ve -ı yi ilk hecada işaret ediyorum ve bazı açık hataları tashih ediyorum [1].

Radlof'un bu fikrine Samoyloviç iştirak etmiyor. Mevcud olan Temir kutluğ yarlığının bozuk bir kopya olduğunu iddia eden bu muharrir «Temir kutluğ yarlığına dair bazı tashihler,, serlevhası altında 1918 tarihinde *Rusya Utum Akademisi mecmuasında* 16 sahifelik bir yazı yazmıştır. Samoyloviç diyor ki:

«Baysa - Basma,, kelimesini tetkik ederken Temir kutluğ yarbğma dahi ehemmiyet verdim [2] ve bu yarlığın gerek Uygur ve gerek Arab harflerile olan

[1] *Zapiski Vostočnojo Otdeleniya İmp. Rus. Ar. Ob. Cild. III 1889 S. Petresburg.*

[2] J. V. Hammer *Uigursches Diplom Kutlugh Timur, S. Timdgruben des Orients. VI, 359* (Kazanlı Halfinin iştirakile bu esere dair Vamberinin tenkidi makalesi: *Eine kaside in Uigurischer Schrift, ZDMG, XXI, 639-640*).

Berezin, *Hanskiye yarlığı. II Tarhanniye yarlığı Tohtomişa, Timur - Kutluğa i Saadet-Oireya. Kazan 1851 Hanskiye yarlığı III, 4 i Oçerk Vnutrennajo ustroystva ulusa Cucuyeva C. P. B. 1863 S. 6. Zapiski odes. Ob. İ. İ. drev. VIII de çıkan yarlığ tercümesine dair tashihler. İlâve 22.*

Vambery neşrine dair fıkra *İbid. 23. Vombery, Uygursche Sprachmanomete İnsbruck 1870, 172. Radlof: Yarlık Tohtomişa i Temir kulluka (ZBO III K. 1, S. 1-40. bu mekalenin linguistik kısmına aid mutalâa: Hautsma Das Alttürkisehe Gedicht ZMDG. XLIII, 72). Simirnof'un Kıırım Hanlığı (CPB.) 1884, S. 167-168 nde işaret ettiği bir yarlığın anlaşılmayan yerlerine dair mutalâam.*

transkripsiyonlarının orijinal olmadıkları kanaatini hasıl ettim. Berezinin çok haklı olarak bulmak istediğı mühürlerin ve bilhassa altın yazılı kelimelerin [1] bulunmadığı bitaraf, her iki metinde tesadüf olunan bir çok hatalar bu yarığın fena bir kopye olduğunu ispata kâfidir [2].

Cengizilerin gerek Moğolca ve gerek Türkçe verdikleri yarığlar dini (İslâm yahud Şamani) bir destur ile başladıktan sonra Hanın ismi yazılır ve ondan sonra Hanın emrini ifa etmekle mükellef olanların ünvanları yazılırdı. Altun Ordu ve Kırım Hanlığının ilk devrindeki yarığlarda o yahud bu şekilde Hanın ziri idaresinde olan memleket dahi kaydedilirdi. Altun ordu ve eski Kırım Yarığlarında adı geçen şahıslar şu üç gurub üzere ayrılırlardı.

1 — Askeri idare mensubini; 2 — Ruhaniler, memleketin yahud ayaletin dahili işlerine bakan memurlar; 3 — Nakliyat veya hareket işlerine nezaret etmekle mükellef olanlar.

Bazı yarığlarda birinci gurub zikredilmediğı halde bazı yarıklarda da hördüncü bir grub olarak umum ahaliye müracaat edildiğı görülür. Bazan bu gurub taksimatına riayet edilmediğı vakidir. Üç dört gurublu adi formüllü müracaatlara Moğol yarığlarında dahi tesadüf ediyoruz. Bu gibi formüllere plân haricine çıkılmış formüller demeliyiz. Misal olarak şu yarığları alalım: Bunyat Han yarığı: 1 — Çiru beklerine ve çiru kişilerine; 2 — Daruğalara ve kent beklerine; 3 — Yolculara ve yürür elçilere. Darma - Bala yarığı: 1 — Çiru beklerine ve Çiru kişilerine; 2 — Kent daruğalarına ve aymak ulularına; 3 — Yürür ve işur elçilere; 4 — Umum halka. Rus Metropolitlerine verilen Altun ordu yarığlarından yalnız Taydula tarafından Metropolit Aleksî'ye verilen yarığ-

[1] Mehmed Giray Hanın Lehistan Kralı Jikmunda gönderdiği yarığta: "Bu altun birle yazgan altun nişanlı şartnamemuz,, (*Materyali: Veliaminof Zernof* S. 4); "Altunlu şartname altun nişan basub yibardık,, (aynı eser S. 5) Canbek Giray Hanın Çar Mihaıl Federoviç'e yazdığı yarığta: "Han atmızını tamam altun kalem bila yazdık, (aynı eser S. 55) ve Simirnof'un *Kırım Hanlığı* S. 140 mukayese et.

[2] Mukayese için atideki eserlerden istifade ettim: Tohtamış Hanın Yagaylaya gönderdiği yarığ (Berezin ve Radlof neşri); Tohtamış Hanın Biy Hacıya verdiği yarığ ile Saadet Giray yarığı (Yartsef - Grigoryef ve Berezin neşri); Mengili Giray'm Hoca Biy'e ve Mahmud'a ve Mehmed Giray'ın Tuğlu Biy'e verdikleri yarığlar (*Odesa tarih asarı atika Cemiyeti mecmuası VIII* Berezin neşri) Veliyaminof Zernof'un neşrettiğı Kırım Tatar yarığları: *Kırım Hanlığına dair matiriyallar*; İslâm ruhanilerine verilen Kırım Tatar yarığlarının Rusça tercümeleleri (Simirnof: *Odesa Tarih ve asarı atika mecmuası* II 675); Altun ordu Hanlarının Rus ruhanilerine verdikleri yarığların eski Rus dili üzere tercümeleri (Pirselkof: *Petrograd Üniversitesi Tarih-Edebiyat Fakültesi Mecmuası* CXXXIII, 1916) Çin ruhanilerine verilen Moğol yarığlarının orijinali ve Çince tercümeleri (Bobrovnikof ve Grigoryef'in ilâvelerile: Mogol dört köşe yazıları. Petresburg 1870 *E. Chanannes, Inscriptions et L'épogue Pièces; de chancellerie chinoise de L'épogue Mongole, Toung Pao Serle* II Vol IX 1908); Melioranski: *Sultan Ömer Şeyhin Uygurca mektubu* (ZBO, XVI) Radlof tarafından neşr için hazırlanan *Şarkî Türkistan Uygur vesikaları; Kırım - Tatar yarığları* (9 adet) Firkoviç neşri *Karaimlere aid eski vesikalar mecmuası* Petresburg 1890; Smirnof: *İkinci Sultan Osman tarafından Yahudi Kira'ye verilen nâme* (*Vostocni'ye Zemetki mecmuası* Petresburg 1895).

ğın [1] müracaat formülü Mogol yarığlarındaki sadeliği taşımaktadır: « 1 — Tümen ve bin ve yüz ve on beklerine; 2 — Ulus ve Kent daruğa beklerine, 3 — İşur elçilerine, 4 — Umum halka, herkese [2].

Diğer dört yarığın başlığı ve bu meyanda en eski yarığ olan Mengü Temir'in 1267 de verdiği yarığ da dahil olmak üzere Türk formüllerine girerler ki bu yarığların başlıca hususiyeti ruhanilerin ismi geçmesindedir. Priselkof'un çok haklı olarak kaydettiği gibi Taydula yarığında Beylerin ismi terkedilmiştir [3].

Saadet Giray'ın ve Selâmet Giray'm karaimlere verdiği yarığların formülleri şöyle başlar: Uluğ ulusunun; Tohtamış Han'ın Biy Hacıya verdiği yarığ ise: Kırım Tümeninin - cümlesile başlamaktadır. Tohtamış Han'ın Yağayla'ya verdiği yarığın müracaat formülü «Yağaylağa» diye bir kelime ile bitmektedir. Mengli Giray'ın Hoca Biy'e verdiği yarığın baş terafı eksiktir. Aşağıdaki karşılaştırmadan dahi anlaşılacağı gibi orda (Altun) ve Ulus (Cuci) kelimeleri Rus mitropolitlerine verilen yarığların asıllarında dahi olduğu muhakkaktır. Viliaminof Zernof tarafından neşredilen Kırım yarığlarının bazılarında metin - uluğ orda ve uluğ yurdunun - cümlesile başlıyor (Sahife 26); Tülek Han'ın Mihaü'e: Taydula'nın Feognest'e ve Berdi Beyin Aleks'i'ye verdiği yarığları Priselkof'un nakline göre «Tatarskim ulusnim i kinazem» [4] Mengü Temir yarığı ise «Lüdis-kim baskakom» [5] cümleleriyle başlamaktadırlar. Birinci ve dördüncü yarığlarda «Ordinskim i ulusnim i ratnim kinazem [6], (S. 107, 111) diye başlar.

Bu cümlelerin yanında derkenar olarak (Tatarskim ulusnin) [7] kelimeleri yazılıdır. Rus mitropolitlerine verilmiş olan orijinal yarığların başlarında «orda» ve (ulus) gibi müracaatları olduğuna ve bunların (uluğ) kelimesi gibi bir kelime ile birlikte geldiğine şüphe etmiyorum. Türkçede muzafileyh şeklinde gelen bu kelimeler Rusça tercümelerinde ya (ordinski) ve (ulusni) şekillerinde sifata çevriliyor veyahut (Tatarskim) («Tatar, orijinalde tesadüf olunuyor») ve (lüdüskoy) ulus yani halk diye tercüme ediliyordu.

Temir kutluğ yarığında biz ne mutad olan dini formülü (burada İslâm dini formülü olması icabeder. Tohtamış Hanın Biy Hocaya verdiği yarığla mukayese edilsin) ve ne de Altun ordu ve Eski Kırım yarığlarında mutad olan memleket yahut eyaletin zikredildiğini görüyoruz. Tohtamış Hanın Biy Hocaya verdiği yarığta ayalet zikredildikten sonra Hanın en büyük askeri ve mülki şahsı olan Kutlubuğa'nın ismi geçmektedir. Temir kutluğ yarığında dahi tesadüf ettiğimiz (ادكو) bir şahsın ismidir. Yani bu Ediğe demektir. ادكو باشليغ demek (başta Ediğe olarak) demektir. Tohtamış Hanın Yağaylaya verdiği yarığta dahi

[1] Priselkof S. 82 - 83.

[2] Taydula tarafından Metropolit Aleks'i'ye verilen yarığın yalnız Rusça tercümesi bulunduğundan bu tercümenin aslına ne kadar benzediği malum değilse de yarığların müracaat formüllerini Türkçeye bu şekilde tercüme ettim.

[3] Taydula yarığı da dahil olmak üzere bu beş adet yarığın yalnız Rusça tercümeleri muhafaza edilmiştir. Taydula yarığında Beylerin ismi zikredilmemesi belki tercümenin noksan olmasındandır.

[4] Tatar uluslarına ve Beylerine.

[5] El baskaklarına.

[6] Ordu ve Ulus ve Çiru Beylerine.

[7] Tatar uluslarının.

bu ismi «Edüğü» şeklinde geçiyor. Tarhan yarlıklarının eski Rus tercümelerinde tesadüf ettiğimiz «misliyu» kelimesi bu «başlığ» kelimesinin tercümesi olduğunu söylersek bata etmiş olmayız. Mevcut Mogol yarlıklarında buna benzer ifadelere tesadüf olunmuyor. Temir-Kutluğ yarlığındaki: «Temir Kutluğ sözüm on kol sol kolnun oğlanlarığa Tümen Edegü başlığ min yüz on Bekleriğe» cümlesi eski Rus tercümesindeki «Mi Tulu bek tsar Slovo Rekl Mamayevoyu misliyu dâdinoyu ordınşkim i ulusnim vsem i ratnim Kinazem [1] cümlesine ve Berdi Beyin «Berdibekovo Slovo Tatarskim ulusnim i ratnim Knazem Müalbuğinoyu Misliyu»[2] cümlesine muadildir. «A vi Ruskiye knazi Semnom Poçen Vsemi» [3] cümlesi de başlık kelimesinin diğer bir tercümesi ve belki de orijihalda tesadüf olunan «Başlab» kelimesinin diğer bir şeklidir. Fakat «Vsemi» kelimesinin manasını anlayamadım.

Temir kutluğ yarlığının ikinci grub şahısları ihtiva eden kısmı (Ruhaniler ve mülki memurlar) Berezinin işaret ettiği [4] tashihlere muhtaçtır. Uygurca «İçki Kent-ları-ğâ» ve arab harflerile «İçki ken-ler-nin» yerlerine «İçki Kent Daruğa-lar-ı-ğâ» yahut «İçki Kent-ler-nin-daruğa-larığâ» okunmalıdır. Saâdet Giray yarlığındaki «İçki şehir daruğa Bekleriğe» ve Mengili Giray'm Hoça Biy'e verdiği yarlığındaki «İçki Kent-ler-nin daruğa beklarığâ» cümleleriyle mukayese et.

Samoyloviç bu zikir ettiğimiz tashihlerden sonra «Tamğaeı tartınakçılar» cümlesini tashih ediyor. Bu iki kelimeyi Berezin «Gümrükçü ve kantarcı,, Radlof «Tahsildar ve gümrükçü,, Yartsef «vergü tahsildarları ve onların muavinleri,, Yaztsef ve Abdurrahman Kırım Hoca «Gümrükçü vezneci,, diye kabul etmişlerdir. Samoyloviç bu şekilleri kabul etmiyor ve bu kelimenin Radlof lügatinde tesadüf ettiğimiz «tartık, tartuk» yani armağan kelimesinin bir şekli olduğunu kabul ediyor ve bilhassa Mehmed Giray'm Lehistan Kralı Jikmunta verdiği yarlığta bu kelimenin bu manayı ifade ettiğine istinat ediyor. «Yüz akçada üç akça tamğa berib andan başka tamğa tartmak bermegeyler» [5].

Temir Kutluğ yarlığının fena bir kopya olduğunu ispat etmek için Samoyloviç'in yaptığı tashihler bu yarlığın kopya olduğuna delâlet edemez. Bu gibi hatalar yarlıkların ekserisinde olduğu gibi yarlıkların mündericattaki intizamsızlık ta yarlıkların hep-

[1] Prisokof s. 107.

[2] Piriselkof s. 112.

[3] Aynı eser s. 57, 59.

[4] Berezinin Han yarlıkları 11, 26 mülâhazat 7.

[5] Tartmakçı kelimesinin birinci Mengili Giray Han yarlığını tahlilde «kantarcı memuru» diye nakletmişim (Türkiyat mecmuası Cild 4). Samoyloviç'in bu kelimeye armağan manası vermesi doğru değildir. Mehmed Giray Han yarlığındaki cümlede bunu ispat ediyor. «Yüz akçada üç akça tamğa berib andan başka tamğa tartmak bermegeyler» cümlesi «yüz akçada üç akça tamğa (hakkı) verib andan başka tamğa ve kantarcı (hakkı) vermesinler» demektir.

sinde vardır. Muhterem Profesörün bu yarlığı hakkında yürüttüğü mütalâalar daha fazla Altun ordu hanları tarafından Rus mitropolitlerine verilen yarlıkların Rusça tercümelerinin manasını anlatmağa yaramaktadır. Temir Kutluğ yarlığını Avusturya Sefareti memuru Von Raab hangi tarihte ve İstanbul'un neresinde ve ne gibi bir şerait dahilinde bulduğunu elimdeki yazılar göstermediği gibi yarlığın kâğıdı hakkında da bir malumat vermemektedir. Halbuki bu gibi bir malumatın ehemmiyeti büyük olduğu açıktır.

Yarlığın «Özü suyu» yani Dinepir nehri kenarında «Macaveran» da verildiğine ve yarlığta zikredilen mahal isimlerine bakılırsa yarlığın sahibi bir Kırimli olması lâzımgelir. Yarlığın lehçesi de bunu ispat ediyor. Osman oğullarının Anadolu'da zafer kazandıkları devirlerde Altun ordu Hanlığı yıkılmaya yüz tutmuş ve bir çok Altun ordu üleması Anadolu'ya gelmeğe başlamışlardı. Hele 15 inci asır ortalarında İstanbul'un fethinden sonra gelenlerin miktarı daha fazla olmuştu. Bu yarlığın bu devirlerde İstanbul'a gelmesi muhtemeldir. Zikrettiğimiz devirde Kırimda Uygurca unutulmuştu. Elimizdeki yarlığın metni yalnız Arab harfleri olaydı onun kopya olduğuna bir delil olabilirdi. Fakat İstanbul'da o devirlerde yani 16 ve 17 ci asırlarda mükemmel bir Uygurca ile bu yarlığı kopya etmek imkânı yoktu.

Samoyuloviç'in yarlığta yaptığı bazı tashihler yerindedir. Bununla beraber Profesör Radlof'un fikrine ıstırahak ederek bu yarlığın orijinal olduğu kanaatindeyim.

Yarlığın Arap ve Uygur harflerile metnini dercederek (Sahife 221-227 ye bak) yarlığın tahliline geçiyorum.

Temir kutluğ sözüm

تمور قتلغ سوزوم

Gerek Samoyloyiç ve gerek Berezin Temir kelimesini Timur şeklinde yazmışlardır. Radlof bu kelimeyi Temir kaydediyor. «Kırim Türkleri bunu Temir telaffuz ederler: Temir Kaya, Bek Temir gibi. Kutluğ kelimesi kutlu kelimesinin Çagatayca şeklidir.

On Kol sol kolnin oğlanlarığa

اونك قول سول قول نيك اوغلان لریغه

Sağ cenah ve sol cenah demektir. Altun orduda Han çocukları olup tahta tevarüs etmek hakkına malik olmayanlara oğlan derlerdi. Bunlar Hanların cariye ve odalıklarından doğan çocuklardı. Memleket dahilinde ve bilhassa büyük askerî memuriyetlere tayin olunurlardı. Lehistan hizmetine girmiş oğlanlardan ilk olarak Avrupada Ulan alayı teşkil edilmişti. İlk devirlerde bunlar milli

elbiselerini muhafaza ettilerse de sonradan bu elbiseler değişmiştir. Ulan askerlerinin başlarındaki kasketler şekil itibarile eski millî şekli muhafaza etmiştir.

Tümen Edegu başlığı

تومان ادكو باشلىغ

Burada Tümen kelimesi onbin manasınadır. Edegu kelimesini Radlof iyi manasına gelen Edkü ادكو kelimesile izah etmek istiyorsa da buradaki Edegünün Altun ordunun meşhur beylerinden Edige blduğuna şüphe yoktur. Edegü kelimesinden sonra gelen başlığı kelimesi de bunu ispat ediyor. Biz bunu «başta tümen beyi Edige...» diye anlıyoruz. Tohtamış Han yarlığında «Kırım tümeninin Kutlubuğa başlığı» denilmektedir.

Min yüz on biklârigâ

منك يوز اون بيكلارى كا

Bek kelimesi Uygur ve Çağatayca olup Garbî Türkçede Biy telaffuz edilir. Kafkasyada bek telaffuz ederler. Sondaki ک Çağatayca şeklidir.

İçki Kentlerinin

ايچكى كىنتلرينىك

Samoyloviç diğer yarlığlarla mukayese ederek “Kentlerinin,, kelimesinden sonra “daruğalarına,, ilâve etmiştir.

Kazı muftılarına meşayih soflarığa

قاضى مفتىلىرىغە مشايخ صوفىلىرىغە

Divan bitikçilerine

ديوان بيتىكچىلىرىغە

Biti “yazmak” filinden bitik - kitab, name, mektub demektir. Bitikçi - yazıcı yani kâtipdir. Kelime Uygurcadır. Biti kelimesi diğer Türkler arasında dahi caridir. Kumancada da rasgelinir.

Tamğacı tartnakçilerine

تامغاجى تارتناقچىلىرىغە

Tamga ve kantar memurlarıdır.

Yortar işlenci yolavcılara

يورتار ایشلانچى يولاصچىلرغە

Bu cümleyi muhtelif şekilde tefsir etmişlerse de Samoyloviç burasını tashih ederek «yortar işur elci yolavcılara» diye yazmıştır ki doğrusu da budur.

Bukâul tutkaullarına

بوکاول توتقاؤلرغە

Kaçak takib eden memurlara yani gümrük kolcusuna bukaüf denildiği gibi muayyen yerlerde nokta kurup yine bü gibi işlerle mükellef olanlara da tutkaul denilirdi. Jandarma noktaları gibi.

Yamcı susuncılar kuşçı barsçılarga

يامچى سوسونچى لر قوشچى برسچى لرغه

Yam - posta demektir. Kelime Moğolcadır. Yam yolu, posta yolu demektir. Yamcı - posta yollarına nezaret eden demektir. Bu kelime Ruslara da geçmiştir. Onlarda arabacıya yamışçık derler. »Susun« bazı yarlıklarda سويسون ve bazı yarlıklarda da شوسون şeklinde. Radlof kelimenin »susun« şeklinin doğru olduğunu ve bunun »su« dan geldiğini yazarak posta yollarındaki istasyon müdürlerine verilen ünvan olduğunu kaydediyor. Umumiyet üzere bu lügat yolcuların ve onların hayvanlarına verilmesi lâzımgelen yem ve diğer havayıcı zaruriyeye nezaret eden memurdur. Kuşçular: Hanm av eylenceleri için kullandığı şahin kuşlarına nezaret edenler olduğu gibi barsçılar da aynı av eylenceleri için bars nammdaki yırtıcı hayvanlara nezaret edenlerdir.

Kimeci Köbrukçılarga

کيمه چى کوبروکچى لركا

Gemilere ve köprülere nezaret edenlereir. Posta yolları üzerine tesadüf eden nehirlerde köprü bulunuyorsa burada bir miktar kayık yahut sal bulundurulur ve bununla nehir ve ırmaklar geçilirdi.

Bazarda Turğanlarga

بازارده تورغان لرغه

Bazar kâhyalarına.

Bu yarlıgm tuta turğan Mehmetnin obege atalarını

بويرليغنى توتا تورغان محمدنيك اوباکا آتالرىنى

Obege ataları - ecdadı demektir.

Burunğı keçken Sayın han çağıdm biri

بورونغى كيجكان ساين خان جانغى دين بيري

Burunğı - evvelki demektir. Saymhan - Batu hanm lâkabıdır.

Bayza yarlıg rast tarhanlık Yosunıca yürüb

بیزه يرليغ راست ترخانلىق يوسونى جا يوروب

Bayza yahut baysa yarlıg ile birlikte verilen madenî bir lâvhadır. Bu kelimeye dair mekalemiz *Türk hukuk ve iktisat mecmuası*'nin 2 ci numarasında çıkacaktır. Yosun - kanun - kaide - usul demektir.

Atası-Hacı Bayram Hocanı

اتاسى حاجى بىرم خواجەنى

Bizinin Han ağalarımız Soyurqab

بىزىنىڭ خان اغالىرىمىز سىورقاب

Radlofa göre soyurqab kelimesi Kudatkubilikte sevindirmek manasınadır, Uygur - Çin lûgatında mükâfatlandırmak diye kâydedilmiştir. Kumanca sevmek demektir. Çağataycada «süyurgamak» taltif etmek manasınadır. Lûgatın sevmekten geldiği Budagof lûgatinde vardır.

Tarhan kılğan çergesin anlata ötündü erse

ترخان قىلغان چىركەسىن انىكلاتا اوتۇندى ارسا

Ötündü - rica etti. Erse - ise demektir.

Ötülün yöb görüb

اوتۇلىن يوب كورۇپ

Ricasını hoş görüp demektir.

Mehmet bizin soyurğal bolub tarhan bolub tursun tedimiz

مەھمەد بىزنىڭ سىورغال بولۇپ ترخان بولۇپ تۇرسۇن تىدىمىز

Soyurğal bolmak - han tarafından her türlü mükellefiyetten, azat olmak demektir ki bu gibi kimseler tarhan ünvanını alır.

Bugünden ilgerü

بۇ كۈندىن ايلگەرۇ

İlgerü - ileri demektir.

Kırım bile kırk yernin Tümenide

قىرىم بىلە كىرەك يەرنىڭ تۇمەنىدە

Burada Kırımdan maksat yarım ada olmayıp Eski Kırım adile maruf olan kasabadır. Kırk yer; Bahçesaray civarındaki Çufut Kalesidir. Tümenin buradaki manası memleket, eyalettir.

Sudak athğ kentnin civarında

سۇداق اتلىخ كەنتىنىڭ جىوارىندا

Sudak - Kırırmda bir kasaba ismidir.

Burunğu zamandın berû

بۇرۇنقى زاماندىن بىرۇ

Müteaddid Tarhan bolğan

مۇتەددىد ترخان بولغان

Gerek Uygur ve gerek Arap harflarla metinde bu kelime bozuk olduğundan Berezin bunu متحاضر ve Vamberi معتبر diye tashih etmişlerse de Radlof bunu متعدد diye yazmıştı. Dikkat

edilirse aslında Arap harflerile متعذر kelimesinin sonundaki harf ر ye benziyor. Radlof'un bunun د olacağını söylemesi elbette doğrudur.

İndirci salası bile meşhur bolğan salasıdan.

ایندرجی سلاسی بیلله مشهور بولغان سلاسی دین

Sala - köy demektir. Kırıda sonu sala ile nihayetlenen köylere çok tesadüf olunuyor. «Sala» kelimesini Rus müsteşirlikleri «selo» dan geldiğini iddia ederler. «Selo» Büyük Köy demektir. Fakat «sala» nm «selo» dan geldiğine inanılmaz. Sala kelimesinin salmak filinden geldiğine şüphe yoktur. Nitekim Rusların selo kelimesi de selitsa, sest filinden geldiği gibi.

İindir harman demektir. İndirci köyün ismidir.

Şer'i kabala yosunıca

شرعی قبالة یوسونیکا

Kabala - Arapçadır. Bu kelime Türklerden Ruslara da geçmiştir. Şer'i kabala - şer'an verilmesi icabeden vergi. Kırım siyasi yarlıklarında bu kelimeye çok tesadüf olunur. Kabala name - alım ve satımda tanzim olunan senet.

Yer suları bile Mehmednin oğlanları

یر سولری بیلله محمدنینک اوغلانلری

Toprakları ve sularile demektir.

Oğlan oğul manasınadır. Kırıda bugün de müstameldir.

İlki Hacı Mehmed ve Mahmudnı

ایلکی حاجی محمد و محمودنی

İlki - birincisi demektir. İlk oğlan yahut ulan birinci oğul demektir. Tonguç dahi derler.

Azad Tarhan bolsun

ازاد ترخان بولسون

Her türlü devlet mükellefiyetlerinden azat olan Tarhan. Diğer yarlıglarda bu şekil yoktur.

Bularnın yer sularmga bağ bahçalarığa

بولر نینک یر سولرینسکا باغ باغچهلریغه

Hamam teyirmenlerigâ

حمام تکیرمانلریکا

Tasarruf kıla turğan yerlerigâ

تصرف قیلا تورغان یرلریکا

Burundın kalğan azadlarığa

بوروندین قالغان ازادلریغه

Yani eskiden kalmış olan azat emlakine bu yarlığ şâmilidi.

Basa salalarığa

بسا سالاریغه

Basa - yine demektir.

Sabancı ortakcılarağa

سبانیجی اورتاقجیلریغه

Aslında سفانیجی dır.

Kim kim erse güc oğa tegirmesun

کیم کیم ارسا کوچ اوغا تیکورماسون

Erse - olsa demektir. Oğa - ona demektir. Radlof bu kelimeye istinat ederek yarlığı yazan kâtibin Nogay olacağına hüküm etmesi doğru değildir.

Yolsuz yerde nemelerini tartıp almasunlar

یولسوز یرده نملرینی تریب الماسونلر

Nemelerini - şeylerini Tartıp - çekip demektir.

Borla tamgası

بورله تمگاسی

Bor - şarap demektir, borla - üzüm bağıdır. Bu kelime Kodeks kumanikus'ta da vardır.

İnginci üsgü bol kurtı

این کینجی اوسکو بول قورتی

Radlof bu cümleye muayyen bir mana vermemiştir. Berezin dahi bu cümleyi این کینجی اوسکو بوغوردی şeklinde Arap harflerile göstermiş ve bunu ziraî nebat ve öğüdülmüş buğday diye nakletmiştir. Ben bunun ekin, üskü, balkurdu olacağını tahmin ediyorum. Zaten yarlığın bu yerinde tâdat edilen mevat hep bu kabildendir. Ekin - yere ekilen her nevi hububattır: Arpa, buğday, yulaf, darı vesaire gibi. Üskü yahut üskülü kenevir demektir. Balkurtu ise bal arısıdır.

Anbar malı indir haqqı

انبار مالی ایندر حق

Anbardan ve harmandan alman vergi

Tabanlık kısmet kubur yasağı

تبانلیق قسمت قبور یساغی

Tabanlık kelimesinin buradaki mefhumu tebâlıktır. Meselâ: "Süt gölge tabanlık kişilerini kim erse timesinler,, Tohtamış han yarlığı. Tarhan'a tabi olan kimselerden vergi alınmamasını gös-

teriyor. Kubur kelimesini anlayamadım. Radblof bunun su boruları olması ihtimalini yazıyorsa da kendi de tereddüt ediyor. Bunun « قيجور » kupcur yani otlak olacağını zannediyorum.

Kalan müsemma salık borc hare almasıñlar

قلان مسما ساليق بورج خرج الماسونلر

Kalan ismi verilen vergi.

Baruride kiliruda girir cıkarıda

باروریده کیلوریده کیرور جیقاری ده

Kırırıda Kefede Kayuma türlük ne irse alurıda satarıda

قیریم ده کفه ده قایوما تورلوك نه ارسا الوریده ستاری ده

Tamğa tırtmak almasıñ.

تمغا تیرت ناق الماسون

Tarhanlık tabanlık yol hakkı karaulluk tilemesiñler

ترخانلیق تبانلیق یول حق قراوولوق تیلاماسونلر

Tuvar karaların ulak tutmasıñ

توار قرالین اولاق توتماسون

Konak tüşül tüşürmesiñler

قوناق توشول توشورماسونلر

Susun ulufe tilemesiñler

سوسون علوفه تیلاماسونلر

Kayuma türlük zahmet ve mavinet ve avrizatlardın masun ve mahrus bolsunlar.

قایوما تورلو زحمت و ماوینت و عوارضاتلردین ماسون و محروس بولسونلر

Buradaki «mavinet» muavenet olacaktır; «masun» mesun(مصون) okunmalıdır.

İnç turub tinçlık bile şam ve sabah evkat şerifeleride

اینچ توروب تینچلیق بیله شام و صباح اوقات شریفلری ده

Bizge dağı bizin urug urugumuzğa dua alkış ete tursun deb

بیزکا داغی بیزنیک اوروغ اوروغی میزغه دعا القیش اتا تورسون دیب

Tuta trurga altun nişanlık al tamgalık yarlıg berildi

توتا تورورغه التون نشانلیق ال تمغالیق یارلیق بریلدی

Tarih sekizyüz de bars yıl Şaban ayının 6 mcı günüde

تاریخ سکیز یوزده بارس ییل شعبان ایینیک انتیجی کونیده

Özü Suyunun kenarında Maceveran (de) irürde bitildi.

اوزو صوی نیک کناری ده مجاوران (ده) ایرورده بیتیلدی

Bu yarlığıta yüz altmış altı kelime vardır. Radlof bunu lisaniyat noktai nazarından tahlil etmiş ve şu neticeye gelmiştir:

Umum Türkçe olarak yarlığıta 50 kelime vardır. 38 kelime şimali Türkçedir. 44 kelime Uygur - çağataycadır. 13 kelime Garbi Türkçedir. 14 kelime Arapçadır. 7 kelime de Nogaycadır. Gramer cihetinden ise 22 kelime umumî türkçe 24 şimali türkçe 21 uygur-çağatayca ve üç kelime Nogayca? dır.

Radlof'un Nogayca demesi doğru değildir. Şimali Kırım lehçesi yanlış olarak Nogay lehçesi addolunmaktadır.

Handwritten text in two columns, likely a manuscript page. The text is written in a cursive script, possibly Arabic or Persian, and is arranged in approximately 15 lines per column. The page is numbered 227 in the top right corner.